

RUNOTON VALTIO JA ORFINEN OIKEUS

I

Sokrates sekä veljekset Adeimantos ja Glaukon karkottivat runouden valtiosta ja olivat tyytyväisiä. He uskoivat että runouden karkotus olisi välttämätöntä, jotta “nautinto ja tuska” eivät hallitsisi, vaan “laki ja järki” (*Valtio* X 607a).

Tähän kohtaan päästyään Platon alkaa lopetella dialogiaan *Valtio*. *Valtio* kertoo eräästä Sokrateen ja ystävien keskustelusta Pireuksen satamassa. Pireuksessa miehet olivat olleet juhlimassa Bendistä, traakialaista kuun jumalataria. Bendiksen ja hänen Dionysokseen samastuvan puolisonsa Sabaziuksen kulttimenot käsittivät tietävästi muuta kuin Sokrateen mainitsemat rukoukset ja kulkueiden katselemisen (I 327ab). Kulttiin liittyvä orgiastinen sikailu ja hillittömyys jää tekstin taakse, lukijan mielikuvituksen varaan. Tämä tekstintakainen avaus ei ole *Valtion* ainoa arvoitus.

Valtio, laeista ja järjestä tehty rakennelma, oli alusta loppuun epäkäytännöllinen utopia. Platon itse luuli, ettei runoutta oikeasti voi mitenkään karkottaa. Siksi Sokrates ja veljekset saivat juhlien jälkeen luvan keksiä karun valtionsa, “joka on olemassa vain ajatuksissamme”; tai paremminkin: on

“[s]amantekevää, onko sitä missään olemassa tai tuleeko koskaan olemaankaan” (IX 592ab).

Platonille *Valtio* oli kummallinen satu (ks. II 376de), jonka maailmasta itse satumaisuus yritettiin karsia pois. Siitä oli tarkoitus tulla omaa oksaansa sahaava paradoksi, jossa muoto ja sisältö kumoaisivat toisiaan ihastuttavasti kuin tasavahvat painijat. Tällaisen arvoituksen nämä sekavat, väärää jumalaa juhlineet miehet sepittivät leikillään (VII 536c).

Platonin olisi ollut syytä olla varovaisempi, sillä jälkipolvet ymmärsivät ihmiselämää huonommin kuin hän ja ottivat runottoman valtion todesta. Oman aikamme valtiosta ja varsinkin sen rationaalisesta ytimestä, oikeusjärjestyksestä, runous on sittemmin karkotettu kokonaan. Otsat vakavina pyrimme siihen, että oikeusjärjestys jo olisi lakeihin kirjoitettua mahdollisimman kylmää järkeä. Se, mistä nyt puhumme oikeusvaltiona, näyttää tosiaankin alkuperäänsä, kuuluisaa pireuslaista utopiaa, vielä paljon runottomammalta.

Tähän siis on tultu, ja siksi keskityn kirjoituksessani kysymykseen runoudesta. Miksi Sokrateen ja veljesten piti karkottaa runous valtiosta?

Viitteitä voisi hakea *Valtion* kohdasta,

jossa runouden sanotaan olevan osa turhuuden markkinoita, veltostumiseen ja tuhoon vievää ylellisyyttä (II 373b); tai kohdasta, jossa runoilijoiden sanotaan olevan taipuvaisia ryhdittömään ja opportunistiseen tyrannien mielistelyyn (VIII 566d-588d); tai kohdasta, jossa runoilijoiden esittämän kuvan jumalista arvellaan olevan syy moraaliseen rappioon (II 377b-III 392c).

Näiden jälkeen tulisi ihmetellä runoudelle *Valtiossa* annettua tärkeää kasvatuksellista ja sivistävää tehtävää: mies, joka ei tunne runoutta “ei enää yritä vakuuttaa toisia puheella vaan ajaa aina tahtonsa lävitse väkisin, raa’asti kuin peto, ja hän elää elämänsä oppimattomana ja karkeana, vailla oikeaa rytmiä ja kauneutta” (III 411de). Runoton valtio olisi raakalaisten sivistymätön kasarmi.

Jätän kuitenkin nämä tärkeät seikat vain mainintojen varaan ja käsittelen aihetta hie-man toisella tavalla. Yritän kirjoituksessani tavoittaa jotain Sokrateen ja Platonin henkilökohtaisesta suhteesta runouteen.

Sokrateella saattoi olla suoria reittejä ja päämääriä mielessään, mutta kuten tunnettua, “keskustelun tuuli” vei häntä milloin minnekin, ja sinne hänen oli aina myös mentävä (*Valtio* III 394d). Peräsimen pitäjä Platon oli kelvoton merimies, mistä syystä Sokrateen seikkailuista ajatusolioiden laajalla aavalla tuli tunnetusti kiemuraisia. Siellä runous oli satama, johon tuuli näytti heittävän heitä sitkeästi ja yhä uudestaan.

Sokrateelle runous oli kauhea paikka, jossa ikävä otti hänet heti valtaansa. Mieleen tulee toinen kuuluisa seikkailija, joka vankina Kalypson saarella itki taukoamatta, eikä kyennyt mitenkään vastustamaan nymfomaanin hävytöntä valtaa. Perämies Platon viihtyi siellä paremmin, hänelle runous oli sama kuin Odysseukselle Ithaka, hänen oma valtakuntansa.

Kertojan kartalla runous oli keskipiste, mutta päähenkilön maailmassa se sijaitsi äärimmäisellä laidalla. Se, mikä perämiehelle oli ja aina pysyi kotimatkan päänä, jäi harhailevalle sankarille mahdollisimman kauas tavoitteesta. Ei siis ihme, että matkareitti tempoili kummallisesti ja näytti kovin suunnittelemttomalta.

Tarkoituksenani on tässä kirjoituksessa hiukan kartoittaa runoutta platonisten tekstien maailmassa, joka eriytyy kirjailijan ja hänen sankarinsa tasoille. Otan ensin esiin eräitä seikkoja platonisesta filosofiasta, jotka luovat muun ohella tietyn kuvan lain ja runouden suhteesta (II). Sitten katson kutakin seikkaa runoilija Platonin kannalta (III–V), minkä jälkeen lain suhde runouteen näyttää kokonaan toisenlaiselta (VI).

II

Seuraavassa valitsen kolme niistä useista kohdista, joissa runoutta Platonin dialogeissa käsitellään. Niissä paljastuu ensiksi (a) runouden suhde totuuteen ja toiseksi (b) runouden aikaansaama haltioituminen. Näillä selittyy kolmanneksi (c) miksi lainsäätäjän tulee pysyä kaukana runoudesta.

a) *Valtion* kymmenennen kirjan alussa Sokrates haluaa osoittaa sen, että runoudella ei ole yhteyttä totuuteen. Tämä johtuu runouden jäljittelyluonteesta (*mimēsis, imitatio*). Sokrates havainnollistaa jäljittelyä mallista maalaavan kuvataiteilijan avulla. Sokrateen mukaan maalari osaa jäljentää kaiken näkyvän kankaalle, mutta ei osaa valmistaa mitään noista jäljennettävänä olevista näkyvistä esineistä itsestään.

Jos maalaria verrataan puuseppään, on puuseppä parempi, koska hän valmistaa niitä esineitä, jotka ovat esikuvina maalarelle. Esikuvana puuseppälle, sanokaamme sänkyä valmistavalle, taas on niin sanottu todellinen sänky, joka on jumalan valmistama ajatusolio eli sängyn idea. Tätä todellista sänkyä puuseppä pitää mielessään mallina ja työstää materiaalia sen mukaiseksi. Maalari ei ole kiinnostunut ideoista, sillä hän keskittyy vain näennäiseen ja sen jäljentämiseen. (*Valtio* X 595c-597e.)

Puuseppä siis jäljittelee todellista sänkyä; jokainen hänen valmistamansa yksittäinen fyysinen sänky on tämän todellisen sängyn kuvajainen. Maalari taas jäljittelee näitä yksittäisiä sänkyjä; hän tekee kuvajaisista kuvajaisia. Mallista maalaavan kuvataiteilijan jäljittely on tällä tavalla kertautunutta jäljitelmien jäljentämistä.

Puusepällä on vielä suhde totuuteen, hänhän jäljittelee juuri todellista sänkyä. Maalarin laita on toinen. Hänellä ei ole enää mitään kosketusta totuuden eli alkuperäisen mallin kanssa. Kaksinkertainen jäljittelijä toimii pelkkien näennäisyyksien parissa.

Tämän kaksinkertaista jäljittelijää esittävän kuvan Sokrates siirtää koskemaan myös runoilijaa. Runoilija kertoo suurten valtiomiesten teoista, mutta hänellä ei ole samaa tietoa hallussaan kuin noilla sankareilla, joista hän kertoo – muutenhan hän itse olisi valtiomies.

Valtiomiehellä on tieto siitä totuudesta, joka koskee valtioiden hallitsemista, ja hän jäljittelee teoissaan tätä totuutta. Runoilija on suhteessa valtiomieheen samassa asemassa kuin maalari suhteessa puuseppään: runoilijakin on matkijoiden matkija. (*Valtio* X 597e, 598e-601b.)

Jäljittelijä, olipa kysymys runoilijasta tai maalarista, ei ymmärrä maailmaa oikealla tavalla. Maalaukselineensä paikkaa vaihtava maalari saattaa hyvinkin olla ymmärtämättä, että hän edelleen maalaa samaa esinettä, koska se nyt näyttää erilaiselta, sanoo Sokrates. Samalla tavalla runoilija kertoo jokaisesta teosta erikseen ja irrallisina, osaamatta kantaa huolta niiden taustalla olevasta kokonaisuudesta (vrt. kuitenkin *Faidros* 268c-269c ja *Ion* 532ce).

Niinpä runoilijan runo täyttyy ristiriitaisuuksista ja epä johdonmukaisuuksista. Runoilijalle nämä merkitsevät vain juonenkäänneiden jyrkkyyttä ihmisen elämässä. Niissä on kysymys sumuisesta arvaamattomuudesta, joka jatkuvasti keksii julmia kujeita paha aavistamattomille ihmisille. Samaan aikaan toisaalla ne toteuttavat ankaraa suunnitelmaa, jonka joustamaton kohtalo on sankarille etukäteen määrännyt. Sokrateelle epä johdonmukaisuudet kertovat vain siitä, että runoilija ei ymmärrä mistä puhuu.

b) *Ion*-dialogissa Sokrates ottaa puheeksi haltioitumisen, erikoislaatuisten mielenhäiriön, jonka runous saa harrastajissaan aikaiseksi. Keskustelukumppanina Sokrateella on *Ion*-niminen rapsodi. Rapsodi on eepin runouden esittäjä eli runonlausuja, runojen

tulkitsija, ei itse runoilija. Rapsodit olivat niitä meille muistiinpanojen kyllästämillä ihmisille (*Faidros* 275ab) käsittämättömiä ammattilaisia, jotka muistivat kokonaisia eepoksia sanatarkasti ulkoa. Rapsodi *Ion* oli erikoistunut Homerokseen.

Sekä Sokrateen että *Ionin* mielestä runouden ja runonlausunnan tehtävänä on saattaa kuulijat pois tolaltaan. Sokrates ajattelee, että runoelman hyvään esittämiseen liittyy se, että rapsodi saa “yleisön perin juurin järkyttymään” (*Ion* 535b). *Ion* myöntääkin, että hänen onnistumisensa mittari on se, “kuinka he [kuulijat] itkevät, katsovat minua järkyttyneinä ja kauhistuvat sanojani” (*Ion* 535e). Jos yleisön järkyttäminen ei onnistu, rapsodi menettää palkkionsa.

Miten tämä tolaltaan saattaminen sitten tapahtuu? Avainsana on eläytyminen. Rapsodi ei pelkästään kerro sankarien seikkailuista “*Ithakassa, Troiassa, siellä mikä milloinkin on runoelman tapahtumapaikkana*”; hän todella siirtyy tuonne kauas myyttiseen historiaan; hän siirtyy itsensä ulkopuolelle, kertomukseen, jossa hänen sielunsa “haltiotilassa osallistuu” sen tapahtumiin ja samastuu sen sankareihin (*Ion* 535b).

Sama itsen ulkopuolelle siirtyminen, eläytyminen, pitää saada aikaiseksi myös yleisössä. Jokainen kuulija saa hetken olla urhea Akhilleus tai viisas Penelope, hänkin saa surmata hurjan gorgon ja rakastella häränmuotoisen jumalan kanssa.

Sokrateen mielestä tällainen eläytyminen on nimenomaan tilapäistä hulluutta. “Pelottavissa ja hirveissä kohtauksissa hiukseni nousevat pystyyn ja sydämeni jyskyttää”, *Ion* todistaa tunteitaan Sokrateelle. Sokrates kysyy *Ionilta* “[v]oimmeko sanoa ihmisen olevan täysissä järjissään”, jos hän itkee ja parkuu vaikka mitään pelättävää, vaarallista tai uhkaavaa ei todella ole olemassa? *Ionin* mielestä ei voi: runojen vallassa ihminen on järjiltään. (*Ion* 535cd; ks. myös *Valtio* X 605d-606d.)

c) *Lait*-dialogissa on kohta, jossa kuvitteelliset runoilija ja lainsäätäjät pannaan puheisiin keskenään. Runoilija selittää toimintaansa lainsäätäjälle, joka pelkää runoilijoi-

den vahingoittavan valtiota. Kohtauksen alkuosa, jossa runoilija puhuttelee lainsäätäjää, on syytä siteerata laajasti:

Lainsäätäjä, vanhan tarinan mukaan, jota me itse toistelemme ja johon muutkin uskovat, runoilija ei runottaren kolmijalkaisella istuimella istuessaan ole täydessä järjessään, vaan hän antaa kaiken mikä pyrkii ilmoille pulputa vapaasti esiin kuin lähteestä. Koska hänen taitonsa on jäljittelyä, hän kuvatessaan ajatustavaltaan vastakkaisia ihmisiä joutuu useinkin puhumaan itseään vastaan, eikä tiedä, kumpi noista vastakkaisista mielipiteistä on totta. Sen sijaan lainsäätäjä ei lakia laatiesseen voi menetellä näin, tuoda yhdestä asiasta esiin kahta mielipidettä, vaan hänen on esitettävä yhdestä asiasta yksi ainoa kanta. (*Lait* IV 719cd.)

Siteerattu kohta siis viittaa samoihin järjiltään saattamisen ja jäljittelyn teemoihin, joita on esitelty *Valtion X* kirjan alussa ja dialogissa *Ion*. Tässä kuitenkin tehdään selvä johtopäätös runouden näistä ominaisuuksista valtion kannalta. Siinä sanotaan ilman turhia kaaroksia, miksi järjiltään joutunut ja jäljittelevä runopuhe lopulta on niin kelvotonta. Syy on siinä, että lainsäädäntö ei voi rakentua useille totuuksille; asiasta on esitettävä vain yksi totuus.

Tällaista runoilijat kavahtavat ja pitävät vain jokseenkin tyhmän ja ajattelemattoman ihmisen yksinkertaisena asenteena. Runoilijan ristiriitaisessa ja epä johdonmukaisessa maailmassa on aina useita totuuksia voimassa.

Tähän tullessa on siis huomattu, että (a) runous katkaisee suhteen totuuteen, (b) runous saa ihmisen järjiltään, sekä (c) runous ei ratkaise ristiriitoja vaan paremminkin ammentaa niistä olemassaolonsa. Kaikissa näissä kohdissa filosofian pyrkimys on vastakkainen. Filosofia yrittää saada yhteyden totuuteen, filosofia saattaa ihmisen järjensä hallintaan, filosofia pyrkii aina esittämään ristiriidattomia eli johdonmukaisia kokonaisuuksia. Ei ihme, että “filosofian ja runouden välinen riita on jo vanhaa perua” (*Valtio X* 607b).

III

Sokrates oli filosofi ja haastoi siksi riitaa runoilijoiden kanssa. Viimeisessä keskustelussaan vankityrmässä, jonne myrkkymalja oli jo tulossa, hän kertoi ystävilleen miten filosofia hänen kohdallaan alkoi. Nuorena innostuneena miehenä Sokrates joutui pettymään “siihen viisauden alaan, jota sanotaan luonnontutkimukseksi” ja päätti vastedes varoa, ettei hänelle “kävisi kuten joskus auringonpimennyksen tarkkailijoille, jotka pilaavat silmänsä, elleivät tyydy katsomaan auringon kuvaa vedestä tai muusta sentapaisesta pinnasta” (*Faidon* 96a, 99d).

Sokrates lopetti asioiden silmillä katselemisen siihen ja turvautui jatkossa pelkkään ajatuskykyyn. Hän ei tyrmässä kuitenkaan myöntänyt, että “pelkästään ajatusten avulla tutkittaessa nähtäisiin asiat enemmän kuvina kuin jos niitä tarkastellaan käytännön tapausten avulla” (*Faidon* 100a). Ajatukset eivät ole pintaa, josta näkyy vain kuva pimenevästä auringosta.

Kuvia eli juuri tuota puheena ollutta jäljittelyä Sokrates ei silti voinut mitenkään välttää. *Valtio*-dialogin kuudennessa ja seitsemännessä kirjassa Sokrates tulee ajattelunsa tärkeimmälle alueelle, hyvän idean esittelyyn. Tässä filosofiansa huippukohdassa Sokrates yllättäen huomaa, ettei hänellä olekaan “kyllyksi pontta” saadakseen selvää ajatuksesta (*Valtio* VI 506e). Niinpä keskustelukumppanit Pireuksessa joutuvat tyytymään pelkkiin kuvajaisiin: aurinkovertaukseen, jänavertaukseen, sekä kuvajaisista kuuluisimpaan eli luolavertaukseen (VI 507e-VII 520d).

Sokrateen jäljittely oli kuitenkin puusepän jäljittelyä, hänen kuvansa olivat kuvia totuudesta itsestään, ei kuvia kuvista kuten runoilijoilla. Platonin laita oli toisin: hän oli omista tarinoistaan haltioituva moninkertainen jäljittelijä, siis läpikotaisin runoilija. Vankityrmässäkään, jossa kaikki olivat “voimakkaan mielenliikutuksen vallassa” ja “aivan poissa tasapainosta”, hän ei ollut ollut läsnä (*Faidon* 59b); sinne hän saattoi päästä vain runollisen eläytymiskykynsä ansiosta.

Platon ei koskaan käyttänyt sellaista yk-

sinkertaista kerrontaa (*haplé diégésis*), jossa hän itse olisi ollut sanojensa takana. (Yksinkertaisessa kerronnassa kertoja käyttää epäsuoria lauseita, esimerkiksi: “Nyt ymmärrän, sanoi Adeimantos.”) Hän turvautui aina jäljitelyn varassa (*dia mimêseôs*) etenevään kerrontaan, jossa on kuin tekijä “itse vetäytyisi piiloon” kertomuksen henkilöahmojen taakse (*Valtio* III 393c). (Ks. III 392c-398b.)

Platon ei todellakaan filosofin tavoin yritä pitää minuuttiaan yhtenäisenä kokonaisuutena, vaan samastuu milloin mihinkin hahmoon ja viettelee samalla lukijansakin eläytymään siihen. Usein hänen sielunsa siirtyy Sokrateeseen, toisinaan kuitenkin vaikkapa Kallikleen, vanhan Kefaloksen tai Aristofaneen rooliin ja ajatuksiin.

Sepitteellisessä kirjallisuudessa kertoja ei koskaan ole sama kuin tekstin tekijä. Mutta Platon alleviivaa omien tekstiensä sepitteellisyyttä, runoluonnetta, valitsemalla dialogien eksplisiittisiksi kertojiksi (anonyymiä kertojaa hän ei käytä) aina jonkun hahmon, jonka suulla sanat sanotaan. Ellei kertoja ole, teksti etenee jäljittelemällä jokaista henkilöahmoa erikseen kullekin kuuluvissa vuorosanoissa (ks. *Valtio* III 394b).

Platon on siis itse juuri sellainen runoilija, joka yrittää “herättää meissä sen vaikutelman, että puhujana on joku muu kuin hän”; Platon on jäljittelevä runoilija, joka “mukauttaa oman puhetapansa mahdollisimman paljon sen henkilön puhettavan kaltaiseksi, jonka hän ilmoittaa puhujaksi” (*Valtio* III 393a,c).

Jos platonisen dialogin kerronta on alusta asti minämuotoista, kertojana on aina Sokrates. *Valtion* kolmannessa kirjassa keskustelijat päätyvät siihen väliaikaiseen ratkaisuun, että niitä karuja ja vakavia runoilijoita, jotka sitoutuvat jäljittelemään ainoastaan kunnollisia miehiä, ei ehkä tarvitsekaan karkottaa (III 398 ab). Kun *Valtiossa* kertojamina on Sokrates, kunnollinen mies, taitaisi tekstin taustalla oleva runoilija vielä tässä vaiheessa saada luvan jäädä valtioon, jota hänen veljensä ovat Sokrateen kanssa perustamassa.

Platon ei kuitenkaan ole tyypillisesti tuollainen karu ja vakava runoilija, joka tyytyisi jäljittelemään vain kunnollista Sokratesta ja ottaisi muista hahmoista epäsuoran (yksinkertaisen) kerronnan suoman etäisyyden. Päinvastoin, tyypillisempää on, että Platon alkaa rakennella monimutkaisia kerronnallisia kehyksiä sekä muutenkin leikitellä jäljitelyajatuksella. Joskus hän yltyy tässä suorastaan vallattomaksi, esimerkkinä tästä vaikkapa dialogi *Pidot*.

Pidoissa kertojana – siis henkilönä, jota Platon ensisijaisesti jäljittelee – on Apollodoros. Apollodoros taas kertoo mitä Aristodemos on hänelle kertonut. Dialogin alkupuolella Platon kertoo Aristodemosta ja Apollodorosta jäljitellen, että yksi paikalla olleista, nimittäin Erysimakhos, alkoi erään pidoissa kertomansa jutun seuravasti: “Aloitin, sanoi silloin Erysimakhos, – Euripideen sanoilla Melanippe-näytelmästä: ‘Nyt puhun toisen lausumia sanoja’, nimittäin Faidroksen, josta nyt aion kertoa” (*Pidot* 177a).

Joku, joka toisin kuin minä haluaa pitää Platonia filosofina eikä runoilijana, saattaa haluta sivuuttaa nämä dramaturgiset näkökohdat filosofian kannalta merkityksettöminä. Se on sallittua, hän voi rajata Platonin teksteistä sen mikä hänelle on merkityksellistä niin kuin haluaa.

Hän ei varmaankaan silti voi ohittaa sitä seikkaa, että Platon esittää kaiken sen filosofisenkin, mitä hänellä ylipäätään esitettävää on, jäljitelyn muodossa (lukuunottamatta muutamaa säilynyttä kirjettä). Useimmiten Platon haluaa panna filosofian(sa) Sokrateen suuhun. Samalla hän on onnistunut, niin kuin vain suuret runoilijat voivat, puhaltamaan eloon yhden sivilisaatiomme voimakkaimista myyteistä, Sokrateen, joka yhä jatkaa kuolematonta elämäänsä.

IV

Aikaisemmin saimme selville, että runoilija on kaukana totuudesta, koska hänen puheensa on kertautunutta jäljittelyä. Nyt kuitenkin huomasimme, että Platonin omatkin tekstit ovat moninkertaista jäljittelyä. Tämä

on ilmeisen tarkoituksellista Platonilta. Entä miten on seuraavan syytöksen laita, sen, joka koski haltioitumista?

Siitä, kuinka haltioitunut ja tolkkottomassa tilassa Platon itse oli dialogeja kirjoittaessaan, ei voi esittää kuin arvauksia. Tässä tiedämme kuitenkin jotain Sokrateesta. Dialogissa *Protagoras* meillä on poikkeuksellinen tilaisuus kurkistaa Sokrateen pään sisälle. Siinä Sokrates itse kertoo ystävälleen avomielisesti niistä tunteista, joiden valtaan hän joutui tavatessaan suuren Protagoraan. Esimerkkinä tästä on eräs kohta, jossa Sokrates on juuri joutunut väittelyssä alakynteen ja kertoo seuraavaa:

Ja hänen sanansa ja niiden saamat suosio-osoitukset vaikuttivat aluksi minuunkin kuin hyvän nyrkkeilijän tyrmäävä isku, silmissä musteni ja päätä huimasi. Niinpä minä – totta puhuen vain voittaakseni aikaa mieltä, mitä runoilija [Protagoraan siteeraama Simonides] oli tarkoittanut – käännyn Prodikoksen puoleen ja puhutelin häntä: – Eikö Simonides ollutkin sinun maanmiehiäsi? (*Protagoras* 339e.)

Tässä Sokrates ei toki ole haltioituneessa tilassa, mutta hän ei myöskään ole se monista muista dialogeista tuttu filosofi, joka tuntuu suvereenisti hallitsevan keskustelutilannetta. *Protagoras* on siitä ainutlaatuinen dialogi, että sen eräässä kohdassa Sokrates oikeasti myös haltioituu – menee todella järjiltään, niin kuin hän haltioitumisen Ionille selitti. Haltioituminen tapahtuu suurenmoisen myytin voimasta. Seuraavassa Protagoras on juuri lopettanut puheensa ja Sokrates kertoo havahtumisestaan: ”Tämän verran ja näin puhuttuaan Protagoras vaiken. Minä tuijotin häntä vielä pitkään lumoutuneena ja halukkaana kuulemaan, jos hän vielä sanoisi jotakin. Mutta kun tajusin että hän todella oli lopettanut, ryhdistäydyin ja Hippokrateeseen katsahtaen sain sanotuksi: [...]” (*Protagoras* 328d.)

Vaikka Protagoraan puhe sisälsi muutakin kuin myytin, on syytä olettaa, että juuri myytti sai Sokrateen lumoutumaan. Järkipuheen vaikutus ihmiseen pitäisi olla päin-

vastainen, lumouksen poistaminen. Myytit kuuluvat runouden alaan, ja kuten sanottu filosofia vastustaa runoutta juuri siitä syystä, että runous saa ihmiset lumoutumaan, siirtymään todellisuudesta maailmaan, joka on täysin kuvitteellinen, jota ei ole olemassa. Filosofia sen sijaan yrittää kaikin keinoin saada ihmisen pysymään järjissään.

Kun Sokrates lumoutui, ei kysymyksessä ollut pelkästään se, että Sokrates tilapäisesti alistui runoudelle. Koko dialogin kompositiota tarkasteltaessa huomataan, että Platonin tarkoituksena on esittää siinä hetkessä se, kuinka itse järki alistuu myytille. Protagoraan kertoma myytti ja sitä seurannut Sokrateen haltioituminen on kohta, joka kääntää koko dialogin kulun.

Ennen myyttiä dialogissa käyty järkipäinen keskustelu on lähtenyt väärään suuntaan. Sokrateen edustama järki väittää erilaisin argumentein, että ihmiset eivät ole yhteiskunnallisilta avuiltaan lähtökohtaisesti yhdenvertaisia. Myytti kuitenkin korjaa järkipuheen suunnan, jonka jälkeen argumentaatio voi taas jatkua – tällä kertaa todistaakseen, että yhteiskunnallinen hyve onkin viimekädessä tietoa ja siten periaatteessa kaikkien saatavilla.

Platonin dialogeissa esiintyviä myyttejä on eräissä vaiheissa filosofian historiaa ollut tapana tulkita ”allegorisesti”. Tällä on tarkoitettu sitä, että myytit esittävät samaa asiaa kuin järkipuhekin, mutta jotenkin kansaan menevässä muodossa. Allegorisen tulkintaan kuuluu, että myytti kuitenkin on aina järkipuheelle alisteista ainesta, joka tulee kaikissa tilanteissa alistaa rationaalisen diskurssin testiin. *Protagoraassa* alistussuhteen laita on juuri päinvastainen: myytti antaa lähtökohdan, jonka pohjalta Sokrates voi taas ryhtyä uusin voimin järkeilemään.

V

Näin on tullut käsitellyksi kaksi ensimmäistä syytöstä, jotka koskivat runouden jäljittelyluonnetta ja sen aikaansaamaa haltioitumista, tolkun menetystä. Entä sitten viimeinen syytös, runouden kiinnittyminen ristiriitoihin?

Kiistely siitä, muodostavatko Platonin kirjoittamat rivit jollain tasolla johdonmukaisen kokonaisuuden vaiko eivät, tulee varmasti jatkumaan ikuisesti. Yksi suuren luokan ristiriita on kuitenkin niin ilmeinen, että se ei voi olla muu kuin Platonin tekstiinsä tarkoituksella sijoittama. Siinä järkipuhe törmää jälleen myyttiin ja joudumme käymään filosofian ja runouden rajaa. Kysymys on *Valtiosta* ja sen päättävästä Er-myytistä.

Aina Er-myyttiin asti koko *Valtion* läpäisee ajatus yhteiskunnallisesta oikeudenmukaisuudesta, jonka mukaan jokaisen tulee hoitaa tehtävänsä ja pysyä sillä omalla paikallaan, jonka yhteiskunta hänelle osoittaa. Valtio on orgaaniselle työnjaolle perustuva järjestäytyneet yhteiskunta, jossa jokainen erikoistuu johonkin: “Näin kaikkea saadaan aikaan enemmän, parempaa ja helpommin, kun kukin tekee vain yhtä työtä, taipumustensa mukaan ja oikealla ajalla, vapaana muista töistä” (*Valtio* II 370c). Lapsena, jolloin “häntä on helpoin muovailta”, ihmiseen painetaan valtiossa “se leima, jolla hänet tahdotaan merkitä” (II 377b); ihminen on valtiossa se, joksi ympäröivä kulttuuri hänet kasvattaa.

Valtiossa ei ylipäätänsäkään ajatella kenenkään yksilön onnellisuutta tai minkään erityisen ryhmän etuja (*Valtio* IV 419a-421c, VII 519e); valtiossa “on toimittava valtion parhaaksi” (III 412e). Hyvin järjestetyssä valtiossa kukin saa “onnellisuudesta oman luonnollisen osuutensa” (IV 421c) ja laki katsoo, että kansalaiset “antavat toistensa päästä osallisiksi siitä hyödyistä, jota itse kukin kykenee yhteiskunnalle tuottamaan” (VI 519e-520a).

Valtion lopussa Platon kääntää kaiken tuon pääläelleen. Myytti Er-nimisestä pampfyylialaisesta sankarista, jonka jälkeen keskustelu Pireuksessa on päättynyt, esittää asiat aivan toisin. Myytti paljastaa, että ihminen onkin täysin yksin vastuussa omasta kohtalostaan. Hän valitsee itse osansa, jumalia tai valtiota on turha syyttää vastoinkäymisistä ja onnettomuudesta.

Toisin kuin *Protagoraassa*, tällä kertaa ristiriita myytin ja järkipuheen välillä on so-

vittamaton. Asioita järjellään tutkivan lukijan ajattelu hylkii epäjohdonmukaisuuksia ja yrittää siksi luonnostaan ensin sovittella Er-myyttiä *Valtion* muihin osiin. Mitä enemmän hän ristiriitaan syvennyy, sitä ilmeisempi siitä hänen harmikseen kuitenkin tulee.

Jäljelle jää vaikea pulma. Oliko Platonin tarkoitus tehdä kirjansa lopussa tyhjäksi koko aikaisempi sisältö – ei pelkästään runouden karkotus vaan kaikki muukin? Vai oliko hänen tarkoituksensa ehkä sanoa, että kokonaisuuden oikeaan näkemiseen kuuluu sen ymmärtäminen, että ristiriita ei ratkea vaan on ja pysyy?

Er-myyttiä, samoin kuin tuota toista, jolla Protagoras lumosi Sokrateen, on syytä lopuksi tutkia hieman tarkemmin.

VI

On nimittäin niin, että noiden myyttien teemat osoittavat suoraan nykyisen oikeusvaltion perustaan. Myyteissä keriytyy kiinni saman oikeusvaltion alkuperä, jonka toivoimme olevan kylmää, lakeihin kirjoitettua runotonta järkeä. Nämä teemat, järkipärisen oikeuden perustaksi lasketut oletukset, ovat yhdenvertaisuus ja vapaus.

Oikeusvaltiossa yhdenvertaisuus on yhdenvertaisuutta lain edessä. Siihen tiivistyy ajatus laeista yleisinä, abstrahoituneina sääntöinä, jotka ovat olemassa ennen yksittäisiä tapauksia. Lain yleisyys on modernille oikeudelle kantavaa ja välttämätöntä. Vapaus taas on jotain, mitä ilman oikeus menettäisi merkityksensä kokonaan, koska vain vapaa ihminen voi olla vastuussa teoistaan. Oikeusjärjestys ei voisi asettaa rangaistuksia tai pitää sopimuksia voimassa, ellei ihmistä oletettaisi vapaaksi.

Oikeuden syvällisimpiin kummallisuuksiin kuuluu tapa, jolla se olettaa oman alkuperustansa. Vapautta ja yhdenvertaisuutta ei voida osoittaa todeksi, pikemminkin päinvastoin. Olettamalla perustansa oikeus panee sen itse tuolle paikalleen. Koska oikeus on tavallaan alkanut toimia jo ennen omaa alkuaan, ei oikeus oikeastaan ala mistään. Niinpä tutkija saattaa huomata, että

koko järjestelmä on täydellisesti mielikuvituksen varassa.

Nykyisen oikeusvaltion teoriaan ei kuitenkaan ole tässä enää aikaa syventyä. Nyt on katsottava mitä yhdenvertaisuudesta ja vapaudesta sanotaan noissa kahdessa platonisessa myytissä.

Protogoraan myytti on kertomus yhteiskunnan synnystä. Tarinan alkaessa maailma ja jumalat olivat jo olemassa, vain kuolevaiset odottivat pääsyä tämänpuoleiseen. Ennen kuin heidät voitiin päästää elämään, jokainen laji piti varustaa tarvittavilla kyvyillä ja keinoilla selviytyä, sillä luonto tulisi olemaan säälimätön ja toiset kuolevaiset vihamielisiä. Varustelutehtävän jumalat antoivat erään titaanin jälkeläisille Prometheukselle ja Epimetheukselle, joista jälkimmäinen innokkaampana otti sen toteuttaakseen.

Epimetheukselle sattui toimessaan kaamea virhe, hän unohti ihmiset kokonaan. Kaikki kyvyt ja keinot oli jo jaettu, ja ihmiset jäivät täysin suojattomiksi. Jakoa ei voinut alkaa alusta, koska aika oli vähissä. Prometheus, Zeuksen ovela serkku, ratkaisi asian varastamalla jumalilta ihmisille tulen ja käsitöitäidon. Niiden avulla ihmiset sitten aluksi miten kuten selvisivät.

Ihmiset eivät kuitenkaan millään pärjänneet sodassa eläimiä vastaan. Ihmiset yrittivät suojautua rakentamalla muureja ja muutamalla niiden sisään asumaan. Siellä ihmiset eivät kuitenkaan kyenneet elämään, koska eivät tulleet toimeen yhdessä. Heiltä puuttui yhteiskunnallinen taito.

Kun riitaisat ihmiset olivat jo lähes kuolemassa sukupuuttoon, Zeus huolestui ja päätti puuttua asiaan. Hän "lähetti Hermeen tuomaan ihmisille häpeän ja oikeuden tuntoa, jotta ne saisivat aikaan järjestystä ja ystävyydensiteitä kaupungeissa" (*Protogoras* 322c).

Hermes kysyi Zeulta, pitääkö nämä tunnot jakaa kaikille ihmisille tasan vai vain joillekin harvoille, niin kuin esimerkiksi lääkärin taito. Tähän Zeus vastasi, että kaikille tasan, sillä muuten ei voi syntyä yhteiskuntia. Ja lisäsi, että "sääda minun nimissäni tällainen laki: joka ei kykene tuntemaan

häpeää ja oikeutta muiden tavoin, on yhteiskunnan vitsauksena surmattava" (*Protogoras* 322d).

Tällaiset olivat sen tarinan pääpiirteet, joka lumosi Sokrateen. Huomio kiinnittyi tarinan huipentavaan "epäjohdonmukaisuuteen". Yhteiskuntia ei voi olla olemassa ilman yhdenvertaisuutta, mutta kuitenkin tarvitaan laki, joka pitää yhdenvertaisuuden voimassa.

Onkin kysyttävä, onko oikeusvaltio yhdenvertaisuuden varassa, vai onko yhdenvertaisuus sittenkin oikeusvaltion varassa. Vai onko todella niin, että laki pitää kuin pitääkin itsensä voimassa vain oman mielikuvituksensa voimalla? Runoudelle tämä tietenkään ei ole mikään ongelma ja siitähän myyteissä on kysymys.

Entä sitten tuo *Valtion* lopettava pamfylialainen sankari Er? Hänen tarinansa alkaa, kun hän eräässä taistelussa sotilaana kaatui. Kun ruumiit oli kerätty, huomattiin, että Erin ruumis säilyi täysin turmeltumattomana. Kahdentoista päivän kuluttua Er maatessaan jo polttoroviolla heräsi kuolleista ja kertoi mitä oli tuonpuoleisessa nähnyt.

Tuonpuoleisessa Erille oli aluksi näytetty, kuinka kuolleiden sielut saivat tuomionsa. Tuomio riippui siitä, miten sielut olivat edellisen elämänsä maan päällä viettäneet. He joutuivat helvettiin tai pääsivät taivaaseen ansoidensa mukaisiksi ajoiksi.

Taivaassa tai helvetissä vietetyn ajan kuluttua loppuun sielut koottiin taas yhteen, jotta heidät voitaisiin lähettää takaisin maan päälle. Heidät sekä Er vietiin paikalle, josta näki miten Ananke, välttämättömyys, ja hänen kolme tyttärtään, kohtalottaret Klotho, Lakhesis ja Atropos, pyörittävät maailmankaikkeuden monimutkaista kehruukonetta.

Klotho, kutoja, päättää ihmisen syntymän hetken, Lakhesis määrää hänen elämänsä kulusta, ja mustahuntuinen Atropos, joustamaton, katkaisee saksillaan hänen elämänsä langan. Yhdessä he pitävät huolta siitä, että kaikki tapahtuu heidän äitinsä olemuksen mukaisesti. Kohtalo toteutuu kaikessa ja kunkin kohdalla vääjäämättä.

Sitten koko joukko johdattiin Lakhesiin

eteen, missä sieluille on tarkoitus jakaa heidän tulevat elämänsä. Sielujen nähtävillä on nyt laaja valikoima elämiä, joiden joukosta kukin saa arvan määräämässä järjestyksessä valita edessä olevan elämänsä kulun. Toimituksen valvojana toimiva profeetta julistaa sieluille: “Teitä ei daimoni valitse arvalla, te itse valitsette daimoninne. [...] Syy on valitsijan, jumala on syytön” (*Valtio X 617de*).

Tämän jälkeen sielut vietiin Amelesvirran eli unohduksen virran luo, josta kaikki muut paitsi Er joivat. Juotuaan he unohtivat kaiken ja menivät nukkumaan. “Keskiyöllä alkoi ukkonen jyristä, maa järähteli, ja sielut singahtivat kuin tähdenlennot ylös eri tahoille syntyäkseen uudelleen”, Er huomasi makaavansa polttoroviolla, ja tarina päättyy (*Valtio X 621b*).

Karkeasti lyhennetty version ei tee oikeutta Platonin tekstin lumoavuudelle, mutta aiheeni kannalta olennainen siinä on. Kysymys on jälleen “epäjohdonmukaisuudesta”. Sielut näkivät, kuinka maailmankaikkeudessa kaikki tapahtuu vastaansanomattomalla tavalla, he kuulivat, kuinka kehruukoneen kehillä istuvien seireenien laulusta “syntyi yhtenäinen harmonia” (*Valtio X 617b*). Tästä huolimatta sielut valitsevat itse, he ovat täysin vapaita ja siksi yksin vastuussa omasta kohtalostaan.

Ylempänä sanottiin, että runous ei pyri ratkaisemaan ristiriitoja vaan päinvastoin ammentaa niistä olemassaolonsa. Er-myytin kohdalla on kysymys täydellisen vapauden

ja täydellisen determinismin ristiriidasta. *Valtion* päättävä myytti ei siis ole ainoastaan ristiriidassa dialogin kokonaisuuden kanssa. Se on myös itsessään esitys ristiriidasta, joka ei ratkea.

Oikeuden kirkkaita alkuoletuksia Sokraateen ja Platonin avulla etsimään lähtevä löytääkin yön myyttisen hämärän. Orfeus, kuun jumalattaren poika, oli runonlaulaja-heeros, joka laulullaan pystyi tekemään olemattomia asioita oleviksi. Oikeuden tyhjän päälle laskettu perusta vihjailee, että lakimieskin on Orfeuksen kaltainen välitilan runoilijahahmo. Lakimies luo ihmisten ympärille runojen unimaailman, jota ilman he vajoaisivat epäinhimilliseen mielettömyyteen ja merkityksettömyyteen.

Orfeuksesta tunnetaan parhaiten tarina hänen matkastaan tuonelaan, mistä hän yritti hakea kuollutta vaimoaan Eurydikeä. Tuonelassa Orfeus soitti lyyraansa niin hienosti, että Sisyfoksen kivikin pysähtyi. Sankari lumosi Haadeen ja Persefoneen perin pohjin ja mahdoton tuli mahdolliseksi. Jumalat lupasivat, että hän saisi viedä Eurydiken mukanaan takaisin. Mutta matkalla maan päälle Orfeuksen tulisi kulkea Eurydiken edessä, ja jos hän katsoisi taakseen, ihana vaimo katoaisi lopullisesti. Uutta tilaisuutta ei enää tulisi. Eurydiken haaveileva puoliso ei silti voinut malttaa mieltään. Hän rikkoi jumalien käskyä, kääntyi ja katsoi.

Voi Orfeusta.